

این کتاب با حمایت و مشارکت معاونت امور فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی چاپ شده است

محمّدی ری شهری، محمّد، ۱۳۲۵ -

[موسوعة معارف الكتاب والسنة. ترجمة فارسی]

دانش‌نامه قرآن و حدیث / محمّد محمّدی ری شهری با همکاری جمعی از پژوهشگران؛ ترجمه حمیدرضا

شیخی و دیگران. - قم: دار الحدیث، ۱۴۳۲ق = ۱۳۹۰ -

ج. - (پژوهشکده علوم و معارف حدیث: ۹۹)

ISBN (set) : 978 - 964 - 493 - 494 - 0

ISBN : 978 - 964 - 493 - 495 - 7

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتاب‌نامه.

۱. احادیث موضوعی - دایرة المعارف‌ها. ۲. احادیث شیعه - قرن ۱۴. ۳. احادیث اهل سنت - قرن ۱۴. الف.

شیخی، حمیدرضا، ۱۳۴۵ - ، ب. عنوان: موسوعة میزان الحکمة. ج. عنوان.

BP ۱۳۶/۹/م ۳ د ۲۱۳۸۴

فهرست‌نویسی پیش از انتشار، توسط کتاب‌خانه تخصصی حدیث / قم

دانشنامه قرآن و حدیث

فارسی - عربی

محمدی شیری

جلد اول

بایمکاری

مجموعی از پژوهشگران

ترجمه

حمید رضا شیخی

دانش نامه قرآن و حدیث / ج ۱

محمد محمدی ری شهری

همکار: سید رسول موسوی، سید رضا حسینی، عبدالهادی مسعودی، احمد دیلمی، محمدرضا محسنی نیا، محمدرضا وفایی
مترجم: حمیدرضا شیخی

بازبین علمی: سید محمدکاظم طباطبایی، عبدالهادی مسعودی، حسنین دباغ

بازبین ترجمه: محمد مرادی، محمد هادی خالقی

بازبین نهایی: سید مجتبی غیوری

مصدریاب احادیث: محمدرضا سبحانی نیا، علی شاه علیزاده، غلامحسین مجیدی، علی حجیمی

اعراب گذار: مرتضی خوش نصیب

مقابله گر با مضادر: عبد الکریم مسجدی، رعد بهبهانی، عبد الکریم حلفی

سروراستار: محمد هادی خالقی

ویراستار فارسی: محمد باقری زاده اشعری، سید محمد دلّال موسوی، مرتضی بهرامی خشنودی

ویراستار عربی و شرح لغات: حسنین دباغ، عبد الکریم مسجدی، عادل اسدی، ناصر علی عبدالله (حکمت)

مدیر آماده سازی: محمد باقر نجفی

فهرست ساز: علی اصغر ذریاب

نمونه خوان فارسی: علینقی نگران، محمود عباسی، سید هاشم شهرستانی

نمونه خوان عربی: محمد علی دباغی، حیدر وائلی

خوش نویس: حسن فرزندگان

حروفچین: فخر الدین جلیوند، حسین الفخیمان

صفحه آرا: سید علی موسوی کیا

ناشر: سازمان چاپ و نشر دار الحدیث

چاپ: اول / ۱۳۹۰

چاپخانه: دارالحدیث

شمارگان: ۲۰۰۰

قیمت دوره: ۱۵۰۰۰۰ تومان

سازمان چاپ و نشر

دفتر مرکزی: قم، میدان شهدا، خیابان معلم، پلاک ۱۲۵ تلفن: ۰۲۵۱ ۷۷۴۰۵۲۳ / فاکس: ۰۲۵۱ ۷۷۴۰۵۷۱ / ص.پ

۳۷۱۸۵ / ۴۴۶۸

نمایشگاه دائمی علوم حدیث (قم، خیابان معلم): ۰۲۵۱ ۷۷۴۰۵۴۵ / فروشگاه شماره «۲» (شهر ری، حرم

حضرت عبدالعظیم حسنی ۷ صحن کاشانی): ۵۵۹۵۲۸۶۲

فروشگاه شماره «۳» (مشهد مقدس، چهار راه شهدا، ضلع شمالی باغ نادری، مجتمع فرهنگی تجاری گنجینه کتاب،

طبقه هم کف: ۳ - ۰۲۴۰۰۶۲ / ۵۱۱

فروشگاه شماره «۴» (مشهد مقدس، میدان تختی، خیابان شهید اسدالله زاده، نرسیده به چهار راه پل خاکی، سمت چپ،

ساختمان کوثر، تلفن: ۲۲۲۱۴۲۴

<http://darolhadith.ir>

ISBN(set): 978 - 964 - 493 - 494 - 0

darolhadith.20@gmail.com

ISBN: 978 - 964 - 493 - 495 - 7

※ کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است

فهرست اجمالی

۷	پیش‌گفتار
۲۹	درآمد

۱. ایثار

۱۰۴	درآمد
۱۱۹	فصل یکم: تشویق به ایثار
۱۲۹	فصل دوم: ارزش ایثار
۱۳۹	فصل سوم: برکات ایثار
۱۴۹	فصل چهارم: آداب ایثار
۱۵۹	فصل پنجم: نمونه‌های والای ایثار
۱۹۱	پژوهشی درباره‌ی شأن نزول آیه ایثار

۲. استثثار (ویژه‌خواری / انحصارطلبی)

۲۰۵	درآمد
۲۱۹	فصل یکم: بر حذر داشتن از انحصارطلبی
۲۲۷	فصل دوم: مبارزه با انحصارطلبی
۲۳۵	فصل سوم: پیشگویی پیدایش انحصارطلبی در امت اسلامی
۲۴۳	فصل چهارم: گزارش‌هایی درباره‌ی فرمان «شکیبایی بر انحصارطلبی حکمرانان»!

الإثم ← الذنب

۳. اجاره (پیمانکاری)

۲۴۸	درآمد
۲۵۵	فصل یکم: حکمت اجاره
۲۵۹	فصل دوم: اجیر شدن، ننگ نیست
۲۶۵	فصل سوم: کار آزاد، بهتر از اجیر شدن است
۲۶۷	فصل چهارم: معیار حلال و حرام بودن اجاره
۲۷۳	فصل پنجم: آداب انتخاب اجیر

الأجر ← الثواب

۴. أجل

۲۸۹	درآمد
۲۹۷	فصل یکم: معین بودن أجل
۳۰۵	فصل دوم: اقسام أجل
۳۱۱	فصل سوم: نگرهبانی أجل
۳۱۷	فصل چهارم: حکمت پوشیده بودن أجل

۵. آخرت

۳۲۳	درآمد
۳۳۳	فصل یکم: آخرت شناسی
۳۶۱	فصل دوم: اهتمام به آخرت
۴۰۳	فصل سوم: یاد آخرت
۴۲۷	فصل چهارم: آباد کردن آخرت
۴۵۱	فصل پنجم: سودای آخرت
۴۸۷	فهرست‌ها

پیش‌گفتار

ستایش، خداوندگاری را سزااست که ما را به این راه، ره‌نمون گردید، که اگر او ره ننموده بود، ما را توان هدایت یافتن نبود! و درود خداوند بر آن راه‌نما به سوی او در شب ظلمانی؛ کسی که گام‌هایش، در لغزشگاه‌های جاهلیت، هرگز نلغزید! و درود بر خاندان برگزیده و سرآمد و نیکوی او! و درود بر یارانش که بهترین یاران بودند؛ دعوتش را لبیک گفتند و به محضرش شتافتند و در اجابتش گوی سبقت از همگنان ربودند.

نخستین پرسش در باره نگارش دانش‌نامه‌ای بر پایه معارف قرآن و حدیث، این است که: چنین اثری، تا چه حد، برای جامعه امروز، ضروری است؟ و آیا جوامع حدیثی موجود، برای تأمین نیازهای پژوهشگران و علاقه‌مندان به آشنایی با معارف اسلامی، کافی نیستند؟

برای پاسخ دادن به این پرسش، لازم است اشاره‌ای به مباحث زیر داشته باشیم:

۱. مهم‌ترین جوامع حدیثی که تاکنون نگارش یافته‌اند،
۲. نیاز جامعه امروز به معارف قرآن و حدیث،
۳. ظرفیت احادیث پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم‌السلام برای پاسخگویی به نیازهای معرفتی جامعه،
۴. ویژگی‌های دانش‌نامه پاسخگو به نیازهای جامعه امروز،

۵. انگیزه تأسیس مؤسسه علمی - فرهنگی دار الحدیث و ویژگی‌های دانش‌نامه قرآن و حدیث.

یک. جوامع حدیثی

مقصود از جامع حدیثی، کتابی است که گستره‌ای بیش از یک موضوع دارد و ابواب، عناوین و روایاتی را در حوزه‌های متفاوت (همانند: فقه، اعتقادات، اخلاق، تفسیر و...) گزارش می‌نماید.

جوامع حدیثی را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد: جوامع حدیثی اولیه، جوامع حدیثی ثانویه، و جوامع حدیثی متأخر:

۱. جوامع حدیثی اولیه

مقصود از جوامع حدیثی اولیه، آن دسته از منابع اند که تا قرن سوم هجری نگارش یافته‌اند. این جوامع، به دو دسته قابل تقسیم‌اند:

۱/۱. جوامع حدیثی اولیه مکتب اهل بیت (ع)

بر پایه اسناد موجود، تألیف این دسته از جوامع حدیثی، از دوران امامت امام رضا (ع) (م ۲۰۳ ق) آغاز شد و به دلیل محدودیت‌های سیاسی‌ای که برای پیروان مکتب اهل بیت (ع) وجود داشت، متأسفانه آمار دقیقی از آنها در دست نیست. برخی از جوامع حدیثی اولیه شیعه، عبارت‌اند از:

۱. الجامع، تألیف یونس بن عبد الرحمان (درگذشته در اوایل قرن سوم هجری)،

۲. الجامع، تألیف احمد بن محمد بن ابی نصر بزنطی (م ۲۲۱ ق)،

۳. کتاب الثلاثین، تألیف حسین بن سعید اهوازی (درگذشته در اوایل قرن سوم

هجری)،

۴. نوادر الحکمة، تألیف محمد بن احمد بن یحیی اشعری (درگذشته در قرن

سوم هجری)،

۵. المحاسن، تألیف احمد بن محمد بن خالد برقی (م ۲۷۴ یا ۲۸۰ ق).

گفتنی است که از جوامع اولیه حدیثی شیعه، تنها بخش‌هایی از کتاب المحاسن بر جای مانده است.

۲/۱. جوامع حدیثی اولیه اهل سنت

پس از رفع مجموعه نگارش حدیث در اوایل قرن دوم، اهل سنت، دیگر محدودیتی برای نگارش حدیث نداشتند و در مدت حدود دو قرن، شمار قابل توجهی «جامع حدیثی» پدید آوردند که بسیاری از آنها بر جای مانده‌اند، از جمله:

۱. الموطأ، تألیف مالک بن انس حمیری (م ۱۷۹ ق)،
۲. مسند ابن حنبل، تألیف احمد بن محمد بن حنبل شیبانی مروزی (م ۲۴۱ ق)،
۳. صحیح البخاری، تألیف محمد بن اسماعیل بخاری (م ۲۵۶ ق)،
۴. صحیح مسلم، تألیف مسلم بن حجاج نیشابوری (م ۲۶۱ ق)،
۵. سنن ابن ماجه، تألیف محمد بن یزید ماجه قزوینی (م ۲۷۳ ق)،
۶. سنن ابی داود، تألیف ابو داود سلیمان بن اشعث سجستانی (م ۲۷۵ ق)،
۷. سنن النسائی، تألیف احمد بن شعيب نسائی (م ۳۰۳ ق).

۲. جوامع حدیثی ثانویه

مقصود از جوامع ثانویه، آن دسته از منابع اند که در محدوده زمانی قرن چهارم تا دهم هجری نگارش یافته‌اند. این منابع نیز دو دسته‌اند:

۱/۲. جوامع حدیثی ثانویه مکتب اهل بیت (ع)

شماری از این منابع که اکنون در اختیار ما قرار دارند، عبارت‌اند از:

۱. الکافی، تألیف محمد بن یعقوب کلینی رازی (م ۳۲۹ ق)،

۱۰ دانش‌نامه قرآن و حدیث / ج ۱

۲. کتاب من لا یحضره الفقیه، تألیف محمد بن علی بن بابویه قمی (شیخ صدوق) (م ۳۸۱ ق)،

۳. تهذیب الأحکام، تألیف محمد بن حسن طوسی (شیخ طوسی) (م ۴۶۰ ق)،

۴. الاستبصار، تألیف محمد بن حسن طوسی (شیخ طوسی) (م ۴۶۰ ق).

گفتنی است که برخی از جوامع حدیثی بزرگ این دوره، همچون: مدینه العلم (تألیف شیخ صدوق) و استقصاء الاعتبار (تألیف علامه حلی)، دست‌خوش حوادث روزگار گشته و به دست ما نرسیده‌اند.

۲/۲. جوامع حدیثی ثانویه اهل سنت

برخی از مهم‌ترین جوامع حدیثی ثانویه اهل سنت، از این قرارند:

۱. جامع الأصول فی احادیث الرسول ﷺ، تألیف ابن اثیر جزیری (م ۶۰۶ ق)،

۲. جامع المسانید و السنن، تألیف ابن کثیر دمشقی (م ۷۷۴ ق)،

۳. مشکاة المصابیح، تألیف ابن خطیب محمد بن عبد الله تبریزی (م ۷۷۶ ق)،

۴. الجامع الکبیر، تألیف جلال الدین ابوبکر سیوطی (م ۹۱۱ ق)،

۵. کنز العمال، تألیف علی بن حسام الدین متقی هندی (م ۹۷۵ ق).

۳. جوامع حدیثی متأخر

مقصود از جوامع حدیثی متأخر، آن دسته از منابع اند که در قرن یازدهم و پس از آن، نگارش یافته‌اند. شماری از این جوامع که در این دوران توسط دانشمندان شیعه تألیف شده‌اند، عبارت‌اند از:

۱. الوافی، تألیف ملا محسن فیض کاشانی (م ۱۰۹۱ ق)،

۲. وسائل الشیعة، تألیف محمد بن حسن حرّ عاملی (م ۱۱۰۴ ق)،

۳. بحار الأنوار، تألیف محمدباقر مجلسی (م ۱۱۱۱ ق)،

۴. العوالم، تألیف عبد الله بن نور الدین بحرانی (م ۱۱۷۳ ق)،
۵. الشفا فی أخبار آل المصطفی ﷺ، تألیف محمدرضا بن عبد المطلب تبریزی (م ۱۲۰۸ ق)،

۶. جامع العلوم و المعارف، تألیف سید عبد الله شبر (م ۱۲۴۲ ق)،
 ۷. مستدرک الوسائل، تألیف میرزا حسین نوری طبرسی (م ۱۳۲۰ ق)،
 ۸. جامع احادیث الشیعة، تألیف اسماعیل معزی ملایری (معاصر).
- همچنین شماری از جوامع متأخر که توسط پژوهشگران اهل سنت نگارش یافته‌اند، عبارت‌اند از:
۱. التاج الجامع للأصول فی احادیث الرسول ﷺ، تألیف منصور علی ناصف (معاصر)،

۲. المسند الجامع، تألیف بشار عواد (معاصر)،
 ۳. نضرة النعیم، تألیف جمعی از مؤلفان (معاصر).
- اکنون باید دید که: آیا جوامع حدیثی موجود می‌توانند پاسخگوی نیازهای عصر حاضر، نسل جدید و مراکز مختلف علمی و فرهنگی جهان - که خواستار آشنایی با معارف اصیل اسلام اند - باشند یا خیر؟
- بی‌تردید، منابع حدیثی اولیه و ثانویه، منابع خوبی برای دستیابی به سخنان نورانی پیامبر خدا ﷺ و اهل بیت او به شمار می‌روند و تا حدود بسیاری پاسخگوی نیازهای پژوهشگران عصر خود بوده‌اند و برخی از جوامع حدیثی متأخر نیز برای محققان امروز، بسیار سودمندند؛ اما هم نیازهای عصر حاضر، بسیار بیشتر از آثار موجود است، و هم ظرفیت پاسخگویی احادیث به نیازهای امروز، بسیار بالاست.
- این نکته نیز قابل توجه است که مسندنویسی و جمع احادیث، بدون تبویب و تنظیم موضوعی، در عصر حاضر، کاربرد زیادی حتی برای پژوهشگران ندارد.

دو. نیازهای امروز

امروز، جهان، بیش از هر زمان دیگر، تشنه‌ی آشنایی با اسلام اصیل و رهنمودهای حیاتبخش قرآن و سیره و سخن پیامبر ﷺ و اهل بیت  در زمینه‌های اعتقادی، تربیتی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی است.

امروزه، نه تنها حوزه‌های علمیه و پژوهشگران مسلمان، بلکه عموم پژوهشگران در سطح جهان، در رشته‌های مختلف علوم و بویژه در زمینه‌هایی که اسلام، دیدگاه خاصی دارد، می‌خواهند، جدا از برداشت‌ها و اجتهادهای گوناگون، با متن سخنان پیشوایان اسلام، آشنا شوند.

امروزه، گروه‌های مختلف جامعه می‌خواهند بدانند دینی که خود را دارای برنامه‌ی تکامل مادی و معنوی بشر تا هنگام قیامت می‌داند، چه رهنمودی برای بهتر زندگی کردن آنان دارد.

سه. ظرفیت احادیث اسلامی برای پاسخگویی

پژوهشگرانی که تا حدودی با سخنان پُر مغز و عمیق پیامبر ﷺ و اهل بیت  در زمینه‌های مختلف علوم اسلامی آشنا هستند، به خوبی می‌دانند که حدیث، در کنار قرآن، توان و ظرفیت لازم را برای پاسخگویی به نیازهای معنوی انسان‌ها در همه‌ی اعصار دارد، البته مشروط به این که توسط حدیث‌پژوهان متخصص، سره از ناسره آن جدا شود و به درستی تبیین و تفسیر گردد.

حدیث، مادر علوم اسلامی

در پیام مقام معظم رهبری، آیه الله. سیدعلی خامنه‌ای، به مناسبت افتتاح «دارالحدیث»، به توان و ظرفیت گسترده‌ی حدیث برای پاسخگویی در حوزه‌های مختلف علوم اسلامی توجه داده شده است:

حدیث، مادر بسیاری از علوم اسلامی یا همه‌ی آنهاست و از این روست که عالم و

دین‌شناس بزرگ، مرحوم کلینی رحمه الله، در مقدمه کافی شریف، حدیث را برابر با علم دین دانسته است.^۱

این سخن، اشاره است به آنچه کلینی در مقدمه کتاب کافی در باره انگیزه تألیف آن و در پاسخ شخصی که از مؤلف، درخواست نوشتن چنین کتابی را داشته، آورده است:

... قُلْتُ إِنَّكَ تَحِبُّ أَنْ يَكُونَ عِنْدَكَ كِتَابٌ كَافٍ يَجْمَعُ فِيهِ مِنْ جَمِيعِ فَنُونِ الدِّينِ مَا يَكْتَفِي بِهِ الْمُتَعَلِّمُ وَيَرْجِعُ إِلَيْهِ الْمُسْتَرْشِدُ وَيَأْخُذُ مِنْهُ مَنْ يَرِيدُ عِلْمَ الدِّينِ ... وَ قَدْ يَسَّرَ اللَّهُ - وَلَهُ الْحَمْدُ - تَأْلِيفَ مَا سَأَلْتُ.^۲

... وگفتی که دوست داری کتابی داشته باشی که تمام اقسام علم دین در آن باشد که طالب علم را بی‌نیاز کند و برای طالب هدایت، مرجع باشد و کسی که خواهان علم دین است، از آن بهره‌گیرد... و خداوند را سپاس که تألیف کتابی را که خواستی، میسر ساخت.

از نگاه مرحوم کلینی، مجموعه احادیثی که وی تنظیم کرده، برای آشنایی بنا رشته‌های مختلف علوم دینی کفایت می‌کند و انتخاب نام «کافی» برای کتاب توسط او، به این معنا اشاره دارد که با توجه به نیازهای نسبتاً محدود آن عصر، می‌توان گفت که کتاب یاد شده، برای دین‌شناسی کافی بوده است، اما نیازهای عصر حاضر، قابل مقایسه با آن روز نیست.

چهار. ویژگی‌های «دانش‌نامه حدیثی» مورد نیاز امروز

در عصر حاضر، دانش‌نامه‌ای می‌تواند نیازهای حدیثی مراکز علمی و فرهنگی جهان را تأمین نماید که دارای این ویژگی‌ها باشد:

۱. پیام مقام معظم رهبری به مناسبت افتتاح مؤسسه علمی - فرهنگی دار الحدیث، دز تاریخ ۱۸/۲۲/۱۳۷۴.

۱. روشمند بودن

برای تدوین دانش‌نامه‌های نو، به فراهم آوردن نیروی انسانی و امکانات پژوهشی فراوان، نیاز است و هزینه کردن این نیرو و فرصت، نمی‌تواند به طریق آزمون و خطا صورت گیرد. لازم است از آغاز کار، شیوه پژوهش و عرضه، تعریف و در عمل، اصلاح و به آن، عمل شود. انتخاب روش گردآوری اسناد و تشکیل پرونده علمی، معین و محدود کردن منابع و مراجع مکتوب و غیر مکتوب، چگونگی اخذ و دسته‌بندی و نقد و عرضه، و حتی تعیین دقیق نرم‌افزارها و دیگر ابزارهای پژوهش و نشر، از گام‌های نخستین و کارهای بنیادین در به سامان رساندن دانش‌نامه‌های امروزی‌اند.

۲. آوردن حدیث در کنار قرآن

آوردن احادیث اسلامی در کنار آیات قرآن، بهره‌های فراوانی بویژه برای پژوهشگران، در بر دارد که در میان آنها، دو موضوع از اهمیت بیشتری برخوردار است:

الف - تبیین چگونگی پیوند ناگسستگی قرآن و سنت و عترت، و نیز تفکیک ناپذیری ثقل اکبر (قرآن) و ثقل اصغر (حدیث).

ب - افزایش اطمینان به صدور احادیثی که از نظر سند از قوت لازم برخوردار نیستند، لیکن در فضای رهنمودهای قرآن قرار دارند، و چه بسا محقق، با تکیه بر قرائن مختلف، به صدور آنها، اطمینان حاصل نماید.

۳. جامعیت

جامع‌نگری، ضرورت هر پژوهش روشمند و یکی از اصلی‌ترین شروط پژوهش (بویژه پژوهش‌های دینی) است. هیچ پژوهشگری، بدون احاطه بر تمام سخنان شارع مقدس در باره یک موضوع و جمع‌بندی عموم و خصوص، و مطلق و مقید،

و ملاحظه موارد تعارض و امثال، نمی‌تواند نظریه‌ای را به دین و شارع، منتسب نماید؛ بلکه افزون بر احاطه بر احادیثی که در باره یک موضوع وارد شده‌اند، نفس موضوع‌شناسی نیز برای وصول به مقصد شارع و فهم نظریه دین، ضروری است، چنان که امام خمینی رحمه الله می‌فرماید:

زمان و مکان، دو عنصر تعیین‌کننده در اجتهادند. مسئله‌ای که در قدیم دارای حکمی بوده است، به ظاهر، همان مسئله، در روابط حاکم بر سیاست و اجتماع و اقتصاد یک نظام، ممکن است حکم جدیدی پیدا کند، بدان معنا که با شناخت دقیق روابط اقتصادی و اجتماعی و سیاسی، همان موضوع اول که از نظر ظاهر با قدیم فرقی نکرده است، واقعاً، موضوع جدیدی شده است که قهراً حکم جدیدی می‌طلبد...

آشنایی به روش برخورد با حیل‌ها و تزویرهای فرهنگ حاکم بر جهان، داشتن بصیرت و دید اقتصادی، اطلاع از کیفیت برخورد با اقتصاد حاکم بر جهان، شناخت سیاست‌ها و حتی سیاست‌ها و فرمول‌های دیکته شده آنان و درک موقعیت و نقاط قوت و ضعف دو قطب سرمایه‌داری و کمونیسم که در حقیقت، استراتژی حکومت بر جهان را ترسیم می‌کنند، از ویژگی‌های یک مجتهد جامع است.^۱

بر این اساس، اسلام‌شناسان راستین - که می‌توانند در همه اعصار، دین خدا را یاری کنند -، تنها پژوهشگران جامع‌نگری هستند که بر همه ابعاد دین، احاطه دارند، چنان که در حدیث نبوی آمده است:

إِنَّ دِينَ اللَّهِ تَعَالَى لَنْ يَنْصُرَهُ إِلَّا مَنْ حَاطَهُ مِنْ جَمِيعِ جَوَانِبِهِ.^۲

همانا دین خدای متعال را تنها آن کس می‌تواند یاری برساند که به همه جوانب

۱. صحیفه امام: ج ۲۱ ص ۲۸۹.

۲. تاریخ دمشق: ج ۱۷ ص ۲۹۶، الأنساب: ج ۱ ص ۴۰، کنز العمال: ج ۱۰ ص ۱۷۱ ح ۲۸۸۸۶، شرح الأخبار: ج ۲ ص ۳۸۹.

آن، احاطه داشته باشد (از هر سو، آن را پاسداری کند).

این حقیقت، در حدیثی از امام علی علیه السلام چنین بازگو گردیده است:

إِنَّمَا الْمُسْتَحْفِظُونَ لِدِينِ اللَّهِ هُمُ الَّذِينَ أَقَامُوا الدِّينَ، وَ نَصَرُوهُ، وَ حَاطَوْهُ مِنْ جَمِيعِ

جَوَانِبِهِ.^۱

گماشتگان بر پاسداری از دین خدا، آن کسانی هستند که دین را بر پا داشتند و آن را یاری دادند، و از هر سو به پاسداری از آن پرداختند.

تحقیق جامع - که مقدمه جامع‌نگری دینی است -، بدون جامعیت منبع تحقیق، میسر نیست. از این رو، پژوهشگر دینی در هر موضوع، نیاز به منبعی دارد که جامع همه متون مربوط به آن موضوع باشد.

بنا بر این، یکی از ویژگی‌های مهم دانش‌نامه حدیثی مطلوب، آن است که جامع همه احادیثی باشد که در زمینه‌های مختلف، از پیشوایان دین به ما رسیده است و حتی اگر سخنی به ناروا به آنان نسبت داده شده، باید تحت عنوان مربوط، مطرح و نادرستی آن، اثبات گردد.

۴. اختصار

یکی دیگر از ویژگی‌های دانش‌نامه حدیثی مطلوب، این است که در عین جامعیت، تا آن جا که امکان دارد، خلاصه و مختصر باشد. حذف احادیث مشابه (با ذکر تفاوت‌هایشان و آوردن نشانی‌های آنها در پاورقی)، این هدف را تأمین می‌کند و در این صورت، محقق، در کوتاه‌ترین فرصت ممکن، می‌تواند به مقصود پژوهشی خود، نائل آید.

۵. مستند بودن

ابزارهای نوین، بویژه رایانه، در عصر حاضر، امکان یافتن مآخذ بسیاری از احادیث

۱. غرر الحکم: ج ۳ ص ۹۵ ح ۳۹۱۲، عیون الحکم و المواعظ: ص ۱۷۹ ح ۳۶۸۹.

را فراهم ساخته‌اند. تتبع گسترده و گذر از منابع واسطه، می‌تواند افزون بر رهنمون شدن به منابع اولیه (متقدم و دست اول)، بسیاری از: تصحیف و تحریف‌ها، نقل معناهای نادرست، تقطیع‌های نسنجیده و زیاده و نقصان‌های کاتبان و شارحان را نیز نشان دهد و ما را به متنی پیراسته از آسیب‌های نقل و فهم حدیث برساند.

مراجعهٔ پیگیر به همهٔ منابع در دسترس و حتی نسخه‌های خطی، گاه، ما را به مستفیض بودن حدیث و تعدد اسناد آن، مطمئن می‌سازد و از این ره‌گذر، حدیثی مستند و استوار را در کنار احادیث دیگری از این دست، می‌نشاند.

۶. موضوع‌بندی درختی

هر مدخل^۱ از چنین دانش‌نامه‌ای، برای این که کارآیی لازم را داشته باشد، باید علاوه بر جامعیت نسبی، به صورت درختی موضوع‌بندی شود، بدین معنا که احادیث ذیل یک مدخل (مربوط به یک موضوع)، دسته‌بندی شوند و دسته‌های مختلف، بر اساس یک سیر منطقی و منظم، از کلی به جزئی، در کنار هم قرار گیرند. چینش صحیح و منطقی احادیث مربوط به یک موضوع، علاوه بر تسهیل دستیابی به متون اسلامی، زمینه را برای فهم دقیق معانی آنها آماده می‌سازد.

۷. ارزیابی و جمع‌بندی

ویژگی‌هایی که بدانها اشاره شد، زمینهٔ ارزیابی سند، متن و محتوای حدیث را تا حدود زیادی فراهم می‌سازند. اکنون، کارشناسان حدیث می‌توانند با نقد و بررسی احادیث مربوط به هر موضوع، در بارهٔ میزان صحت و سقم آنها، اظهار نظر کنند و جمع‌بندی خود را از دیدگاه اسلام در آن موضوع، ارائه نمایند؛ اما برای بهره‌برداری

۱. مدخل: در دانش‌نامه‌ها، به هر واژهٔ اصلی که توضیحی (مقاله‌ای) در ذیل خود دارد، «سرواژه» یا «مدخل» می‌گویند. به مجموع سرواژه و توضیح، بر روی هم، نیز «مدخل» گفته می‌شود (ر.ک: فرهنگ بزرگ سخن).

بهرتر و آسان‌تر عموم پژوهشگران از دانش‌نامه‌های حدیثی، بجز در مورد احادیثی که کاربرد تخصصی ویژه‌ای دارند (مانند برخی احادیث فقهی)، لازم است جمع‌بندی مورد نیاز عموم، به عنوان «درآمد» یا «تحلیل»، در آغاز یا پایان هر مدخل (موضوع) از دانش‌نامه افزوده گردد.

۸. نمایه‌سازی

یک حدیث، گاه حامل چندین پیام برای رشته‌های مختلف علوم است، به گونه‌ای که برای انتقال آنها لازم است بارها در موضوعات مختلف، و حتی گاه در یک موضوع، تکرار شود. این اقدام، سبب می‌گردد که حجم دانش‌نامه، غیر متعارف و مراجعه به آن، خسته‌کننده و ملال‌آور گردد. علاوه بر این، دریافت پیام‌های دقیق احادیث، برای عموم پژوهشگران، دشوار است؛ بلکه در بسیاری از موارد، امکان‌پذیر نیست. نمایه‌سازی برای پیام‌های حدیثی، و نیز برنامه‌نویسی نرم‌افزاری برای نمایه‌ها، می‌تواند علاوه بر حل این مشکل، کاربرد احادیث را در رشته‌های مختلف علوم و فنون، بسیار افزایش دهد.

اما باید توجه داشت که نمایه‌سازی برای حدیث، کار هر پژوهشگری نیست. کسی می‌تواند برای حدیث، نمایه بسازد که:

اولاً پیام‌های حدیث را دریابد، که لازمه آن - چنان که توضیح دادیم -، تخصص در نقد حدیث و داشتن نور بصیرت است.

ثانیاً نیازهای پژوهشگران را در رشته‌های مختلف علمی که حدیث در باره آنها پیام دارد، بداند که لازمه آن، آشنایی کافی با آن رشته‌هاست.

ثالثاً از ذوق و ابتکار و ادبیاتی برخوردار باشد که بتواند با کوتاه‌ترین و رساترین جملات و کمترین اضافات و تصرفات، پیام‌های حدیث را منتقل نماید.

البته اجتماع همه این ویژگی‌ها در یک نفر، آسان نیست و به همین دلیل، باید به

صورت تشکیلاتی و جمعی، به این هدف رسید و به هر حال، «مَالَا يَدْرِكُ كُلَّهُ لَا يَتَرَكُ كُلَّهُ؛ آنچه همه‌اش قابل دست یافتن نیست، همه‌اش وا گذاشته نمی‌شود».

۹. شناس‌نامه‌دار بودن احادیث

ویژگی‌های گذشته، مربوط به متن دانش‌نامه مطلوب است؛ اما شناس‌نامه حدیث، در واقع، پشتوانه علمی و تحقیقی چنین دانش‌نامه‌ای محسوب می‌شود.

هدف از «طرح تدوین شناس‌نامه حدیث» - که از دیرباز در «دار الحدیث» مطرح بوده است -، این است که برای هر یک از احادیث، شناس‌نامه‌ای تهیه شود که بیانگر همه خصوصیات منبع، سند و محتوای حدیث باشد و همچنین، ریشه‌های آن را در قرآن یا سیره و سخن پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم‌السلام یا تعالیم سایر انبیا و یا در اسرائیلیات نشان دهد، و نیز موافقت یا مخالفت آن را با عقل و علم، بیان کند و این، البته کاری است کارستان و خدمتی است بزرگ به حدیث و قرآن، و محصول آن، سرمایه فرهنگی عظیمی خواهد بود برای اسلام‌شناسی و ارائه اسلام ناب به جهانیان، که امیدوارم «پژوهشکده علوم و معارف حدیث»^۱، در آینده، توفیق به انجام رساندن آن را پیدا کند.

پنج. انگیزه تأسیس «دار الحدیث» و ویژگی‌های «دانش‌نامه قرآن و حدیث»

از نخستین سال‌های ورودم به حوزه علوم دینی، سخنان نورانی پیامبر اسلام و خاندان آن بزرگوار، جاذبه خاصی برای من داشت و رهنمودهای آنان در زمینه‌های اعتقادی، اخلاقی و عرفانی، به قدری برایم شیرین و جذاب بود که از مطالعه آنها، کمتر احساس خستگی می‌کردم.

در همان ایام، احساس می‌کردم که احادیث اسلامی، در زمینه‌های یاد شده، نه

۱. این پژوهشکده، بخشی از مؤسسه علمی - فرهنگی دار الحدیث است.

تنها در میان عموم مردم، بلکه شاید در میان خواص و حوزه‌های علمیّه، جایگاه شایسته خود را ندارند، در حالی که حدیث، بهترین وسیله برای تبلیغ دین و آشنا کردن مردم با اسلام ناب است. در گفتگوی عبد السلام هروی با امام رضا علیه السلام می‌خوانیم:

[قال علیه السلام:] رَجِمَ اللَّهُ عَبْدًا أَحْيَا أَمَرَنَا.

فَقُلْتُ لَهُ: فَكَيْفَ يُحْيِي أَمْرَكُمْ؟

قال: يَتَعَلَّمُ عُلُومَنَا وَيُعَلِّمُهَا النَّاسَ؛ فَإِنَّ النَّاسَ لَوْ عَلِمُوا مَحَاسِنَ كَلَامِنَا لَا تَتَّبِعُونَا.^۱
[امام علیه السلام فرمود:] «خدای رحمت کند بنده‌ای را که امر (امامت) ما را زنده بدارد!».

گفتم: چگونه امر (امامت) شما را زنده بدازد؟

فرمود: «علوم ما را فرا گیرد و آن را به مردم بیاموزد؛ زیرا مردم، اگر زیبایی‌های سخن ما را می‌دانستند، قطعاً از ما پیروی می‌کردند».

باری، جاذبه سخنان نورانی پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام از یک سو، و غربت این گوهرهای معنوی و غفلت جامعه از آنها، از سوی دیگر، مرا بر آن داشت که برای گسترش فرهنگ روایت و درایت حدیث، هر قدر می‌توانم، تلاش کنم.

جرقه‌های نخستین

در سال ۱۳۴۶ ش / ۱۳۸۷ ق، که در حوزه نجف، مشغول تحصیل بودم، با مراجعه به برخی از مجموعه‌های حدیثی، آنچه را به نظرم جالب می‌رسید، یادداشت می‌کردم؛ اما هرگز فکر نمی‌کردم که این یادداشت‌ها چه برکاتی خواهند داشت و به کجا منتهی می‌شوند.

در واقع، آن یادداشت‌ها جرقه‌های نورانی و مبارکی بودند که به برکت «باب

۱. معانی الأخبار: ص ۱۸۰ ح ۱، عیون أخبار الرضا علیه السلام: ج ۱ ص ۳۰۷ ح ۶۹، بحار الأنوار: ج ۲ ص ۳۰ ح ۱۳.

حکمت پیامبر ﷺ^۱، به چراغ پرفروغ میزان الحکمة^۲ تبدیل شدند و مشعل فروزان «مؤسسه علمی - فرهنگی دار الحديث» و مجموعه‌های مربوط به آن را افروختند که امیدوارم، به فضل خداوند منان، برکات آینده آن، بسیار بیشتر از گذشته باشد:

تألیف «میزان الحکمة»

ضمن مطالعه و کاوش در احادیث اسلامی، دو نکته مهم، نظر مرا به خود، معطوف داشتند که الهام بخشی اصلی این جانب در تألیفاتم بودند و در نهایت نیز به تأسیس دار الحديث انجامیدند:

نکته اول، ظرفیت بی نظیر قرآن و حدیث در پاسخگویی به نیازهای اعتقادی، اخلاقی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جامعه است، به گونه‌ای که اگر حقیقتاً برآیند صحیح آن به زبان روز برای مردم جهان بیان شود، در عصر حاضر، اسلام، بیش از هر وقت دیگر، هوادار خواهد داشت.

نکته دوم، این که احادیث اسلامی، مانند آیات قرآن، مفسر یکدیگرند و تنظیم احادیث به صورت موضوعی، بخصوص در کنار ارائه موضوعی آیات قرآن، علاوه بر آن که می‌تواند در تشخیص میزان صحت و سقم احادیث (از جهت سند و درستی نقل و...) مؤثر باشد، موجب فهم دقیق رهنمودهای خداوند متعال و پیشوایان بزرگ اسلام و بهره‌گیری بهتر و گسترده‌تر از آنها نیز می‌شود و افزون بر این، دسترس پژوهشگران و عموم علاقه‌مندان را به اسلام راستین، آسان می‌سازد.

۱. اشاره است به حدیث نبوی: «أنا مدينة الحکمة و علیّ بائها؛ من شهر حکمت و علی، دروازه آن است» (ر.ک: دانش‌نامه امیر المؤمنین علیه السلام بر پایه قرآن، حدیث و تاریخ: ج ۱۰ ص ۵۰۹ «بخش یازدهم / جایگاه علمی / دروازه حکمت پیامبر صلی الله علیه و آله»).

۲. سال‌ها پس از انتشار این کتاب، به این حدیث نبوی برخوردیم که می‌فرماید: «أنا میزان الحکمة و علیّ لسانها؛ من ترازوی حکمت و علی، زبانه آن است» (ر.ک: إحقاق الحق: ج ۶ ص ۴۶؛ الفصول المهمة فی معرفة الأئمة: ج ۲ ص ۱۱۶۵).

این اقدام، در مورد احادیث فقهی تقریباً انجام شده است، هر چند تا نقطه مطلوب، فاصله دارد؛ اما در خصوص احادیث غیر فقهی (اعم از: اعتقادی، اخلاقی، اجتماعی، تاریخی و...) که در عصر حاضر، فوق العاده ضروری و مورد نیاز مردم اند، تلاش‌های گذشته پژوهشگران مسلمان - که به طور انفرادی، به حق، زحمت فراوان کشیده‌اند -، به هیچ وجه، پاسخگوی نیازهای جامعه امروز نیست.

از سوی دیگر، تألیف دانش‌نامه‌ای بر پایه قرآن و حدیث که بتواند پاسخگوی نیازهای جامعه امروز در زمینه‌های مختلف علمی و فرهنگی باشد، در آن روزها برای من، کار ساده‌ای نبود و شاید چیزی شبیه به رؤیا می‌نمود؛ اما جاذبه سخنان نورانی خدا، پیامبر خدا و خاندان پیامبر - که نامشان بلندآوازه باد -، مرا بر آن داشت که با بضاعتی اندک، ولی با اراده‌ای استوار و با تمام توان، در راه تحقق این هدف بزرگ، حرکت کنم.

آغاز تألیف «میزان الحکمة»

در سال ۱۳۴۷ ش / ۱۳۸۸ ق، در مدت کوتاهی که به اتهام اقدام علیه رژیم شاه در بازداشتگاه مشهود بودم، برای بهره‌گیری از فرصت، تصمیم گرفتم احادیثی را که در زمینه‌های مختلف به نظرم جالب می‌آید، به صورت موضوعی تنظیم کنم. در واقع، تألیف کتاب میزان الحکمة، بدون آن که بدانم بعدها چنین نامی را برای آن انتخاب می‌کنم، از آن جا آغاز شد، و پس از بیرون آمدن از زندان، مصمم‌تر از گذشته - به شرحی که در مقدمه آن نوشته‌ام -، کار، ادامه یافت تا این که به یاری خداوند مّان، در شب قدر بیست و سوم ماه مبارک رمضان ۱۴۰۵ هجری (۱۳۶۴/۳/۲۲ ش)، پایان یافت.

استقبال پژوهشگران

در سرآغاز میزان الحکمة آورده بودم که: «با همه سختی‌هایی که در راه فراهم آوردن

این کتاب متحمل شده‌ام، هنوز در نیمه راه هستم و هنوز به هدف نهایی خود نرسیده‌ام، اما نیاز به این سبک نوشتار، موجب گردید که این کتاب - با آن که از هدف مورد نظر این جانب، فاصله داشت -، نه تنها در ایران، بلکه در جهان اسلام، به شدت، مورد استقبال پژوهشگران قرار گیرد، به گونه‌ای که تا کنون، بارها متن عربی آن در ایران و لبنان، و نیز بارها به همراه ترجمه فارسی، در ایران^۱ به چاپ رسیده است. همچنین، متن عربی با ترجمه اردو در پاکستان، منتشر شده است.^۲ به علاوه، منتخب میزان الحکمة نیز تدوین و مورد توجه فوق العاده علاقه‌مندان واقع شده و تا کنون بارها طبع و نشر گردیده است.^۳

استقبالی این چنین از کتابی با آن حجم گسترده، در نوع خود، کم‌نظیر است و این باور را تأیید می‌کند که نوشتارهایی که بتوانند با شیوه‌ای نو و سهل الوصول، نسل جدید را با معارف اصیل اسلام و آموزه‌های سازنده پیامبر ﷺ و اهل بیت  آشنا کنند، در عصر حاضر، به شدت، مورد نیازند و بسی شک، این واقعیت، مسئولیت عالمان متعهد را مضاعف می‌نماید.

برکات «میزان الحکمة»

در مقدمه میزان الحکمة وعده داده بودم که «اگر زنده ماندم، به یاری خدا، در آینده، نهایت کوشش خود را به کار خواهم گرفت تا آنچه را آغاز کرده‌ام، به پایان برسانم». پس از انتشار کتاب - که استقبال چشمگیری از آن شد -، به تدریج، در صدد به انجام رساندن وعده خود بر آمدم. مهم‌ترین اقداماتی که برای انجام گرفتن این وعده می‌بایست صورت می‌گرفتند، عبارت بودند از:

۱. چاپ نخست این ترجمه، در ۱۳۷۷ ش/ ۱۴۱۹ ق، منتشر گردید.
۲. این کتاب، به زبان ترکی استانبولی نیز ترجمه شده است.
۳. این کتاب تا کنون به زبان‌های: فارسی، انگلیسی، فرانسوی، اندونزیایی، بوسنیایی، روسی، کردی، اسپانیولی، سواحلی، رومانیایی، فولانی، ترکی استانبولی و آذری ترجمه شده است.

۱. مطالعه دقیق همه منابع روایی شیعه و اهل سنت و یادداشت برداری از آنها،
 ۲. نمایه‌زنی یا موضوع‌بندی متون اسلامی، اعم از قرآن و حدیث، به صورت
 کاربردی و منطبق با نیازهای روز، در زمینه‌های مختلف: اعتقادی، اخلاقی،
 سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، تاریخی و ...،

۳. جمع‌بندی و تفسیر و تبیین احادیث اسلامی در زمینه‌های مختلف و حل
 مشکلات آنها و جدا ساختن صحیح آنها از ضعیف.

بدیهی است که انجام دادن همه این کارها، از عهده یک نفر ساخته نبود،
 خصوصاً در آن ایام که مسئولیت سنگین تأسیس وزارت اطلاعات به من سپرده
 شده بود. از این رو، تصمیم گرفتم برای تکمیل میزان الحکمة، از همکاری شماری
 از دانش‌آموختگان جوان و باالگیزه حوزه علمی قم، استفاده کنم و برکات این
 مجموعه مبارک، از همین نقطه آغاز شد.

تأسیس غیر رسمی «دار الحدیث»

کار جمعی و تشکیلاتی برای تکمیل میزان الحکمة، به بودجه و امکانات نیاز
 داشت. هزینه شروع کار را از امام خمینی - رضوان الله تعالی علیه - گرفتم^۱ و
 زیرزمین خانه خودم (در قم) را محل کار قرار دادم و کتاب‌های کتاب‌خانه
 شخصی‌ام را برای استفاده محققان، به آن جا منتقل کردم و نام مؤسسه را «دار
 الحدیث» نهادم.

باری، «مؤسسه علمی - فرهنگی دار الحدیث»، در آغاز، با هدف تکمیل کتاب
 میزان الحکمة، با امکانات اندکی که اشاره شد و با همکاری شماری از فضلاء جوان
 حوزه علمی قم، در سال ۱۳۶۶ ش، به طور غیر رسمی فعالیت خود را شروع کرد.

۱. بودجه سال اول دار الحدیث که توسط حضرت امام علیه السلام تأمین شد، حدود دویست و پنجاه هزار تومان بود.

افتتاح رسمی «دار الحديث»

به تدریج، به فضل خداوند متعال، همکاران شایسته‌ای جذب «دار الحديث» شدند و مکان نسبتاً مناسبی برای توسعه فعالیت‌ها تهیه شد و سرانجام، در ۲۲ آبان ماه ۱۳۷۴، مقارن با بیستم جمادی ثانی ۱۴۱۶، زادروز میلاد فرخنده حضرت فاطمه علیها السلام، «مؤسسه علمی - فرهنگی دار الحديث»، با پیام مقام معظم رهبری، آیه الله خامنه‌ای، افتتاح گردید.^۱

۱. متن پیام مقام معظم رهبری به مناسبت افتتاح رسمی «دار الحديث»:

بسم الله الرحمن الرحيم. اهتمام به حدیث، پس از تمسک به کتاب حکیم حمید، برترین وظیفه‌ای است که عالم دین، بدان مکلف است. این، استضائه از انوار علم و حکمتی است که از کلام و تعلیم و هدایت پیامبر مکرم اسلام صلی الله علیه و آله و ائمه معصومین از اهل بیت آن حضرت علیهم السلام ساطع می‌گردد و خرد و اندیشه انسانی را دستگیری و راه‌نمایی، و زندگی بشر را پرخوردار از سلوک حکیمانه و خردمندانه می‌کند و چنین است که حضرت ابی جعفر، به جابر می‌فرماید: یا جابر! وَ اللَّهُ لَخَدِيثُ نُصِيْبِهِ مِنْ صَادِقٍ فِي خِلَالِ وَ حَرَامٍ، خَيْرٌ لَكَ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ حَتَّى تَغْرُبَ (المحاسن: ج ۱ ص ۳۵۶ ح ۷۵۶، بحار الأنوار: ج ۲ ص ۱۴۶ ح ۱۵).

در تاریخ علم دین، جمع حدیث و حمل و فهم و درک و شرح آن، یکی از بزرگ‌ترین فصول است و با یک نظر، حدیث، مادر بسیاری از علوم اسلامی یا همه آنهاست. از این روست که عالم دین شناس بزرگ اقدم، شیخ کلینی رحمته الله، در مقدمه کتاب کافی شریف، حدیث را برابر با علم دین دانسته و آن را محور علم و ایمان به شمار آورده است. دقت و باریک‌بینی فقها و علمای برجسته سلف در امر حدیث و چگونگی تحمّل آن و شرایط و ثوق به روایت و دیگر آنچه در این باب بر اهلش آشکار است، همه از همین اهمیت و عظمت شأنی که در باره حدیث و تأثیر آن در سرنوشت فرد و جامعه اسلامی گفته شد، سرچشمه می‌گیرد.

امروزه، در باره حدیث، به تدقیق و جداسازی سَره از ناسره، و راست از دروغ، و مسلم از مشکوک، و نیز به تأمل در فهم معضلات و مفاد و مضمون‌های اساسی آن، و نیز به تطبیق یا نسبت‌یابی آن با کلام الله عزیز حکیم، و شرح و بسط عالمانه و محققانه، و نیز به نشر و همگانی کردن آنچه همگان را به کار خواهد آمد، و بسی خدمات و تلاش‌های دیگر، نیازی مبرم و سازماندهی شده وجود دارد. در کنار این همه، پردازش علم رجال، بررسی تاریخ صدور حدیث و سیر آن، کسب آگاهی از آن

نگارش «دانش‌نامه قرآن و حدیث»

اشاره شد که نگارش این دانش‌نامه، هم‌زمان با تأسیس «دار الحدیث»، با هدف تکمیل میزان الحکمة و بر پایه همان مدخل‌ها (و البته نه محدود به آنها) و با همان ترتیب موضوعی - الفبایی (بر اساس ریشه عربی کلمات) آغاز گردید. به همین دلیل، مجلدات نخستین آن - که از ۱۳۸۴ ش، به تدریج منتشر شدند -، نام دانش‌نامه میزان الحکمة بر خود داشتند؛ اما به دلیل تفاوت‌های کمی و کیفی فراوان این کتاب با میزان الحکمة، پس از پایان یافتن حرف «باء» (اتمام تألیف مدخل «بیعت»)، به نظر رسید که نام یاد شده، در تبیین این محتوا بسیار نارساست. از این رو، پس از بررسی‌های فراوان، در آستانه انتشار ویرایش دوم، نام دانش‌نامه قرآن و حدیث، برای آن، انتخاب گردید.^۱

این نکته نیز شایسته یادآوری است که این دانش‌نامه، از ویژگی‌های هفتگانه‌ای که برای دانش‌نامه مورد نیاز امروز بر شمردیم، پنج ویژگی را بالفعل داراست و تنها از «نمایه» و «شناس‌نامه حدیث»، برخوردار نیست. نمایه را به خواست

﴿ زمینه‌ای که صدور هر حدیثی را لازم یا راجح ساخته است، و جستجو از مضمون‌های مشابه در کتب حدیث اهل سنت، از جمله کارهای لازم و ضروری است.﴾

اکنون، تأسیس مجمع «دار الحدیث»، به همت جناب حجة الإسلام والمسلمین آقای ری‌شهری - که در کار حدیث، گذشته از شوق و علاقه، تبخر و سابقه و تجربه نیز دارند -، این مرزده را می‌دهد که به حصول این خواسته‌ها و نیازها در امر حدیث، به تدریج، نزدیک خواهیم شد، إن شاء الله تعالی!

توفیق ایشان و همکارانشان را از خداوند متعال خواستارم.

سید علی خامنه‌ای

۷۴/۸/۲۲

۱. از نسخه فارسی - عربی این دانش‌نامه، پیش از این تغییر عنوان، دوازده جلد، تا پایان مدخل «بغض»، منتشر شده است. این تغییر عنوان، شامل نسخه عربی دانش‌نامه - که با نام موسوعة میزان الحکمة، از ۱۳۸۳ ش (۱۴۲۵ ق)، شش جلد آن (تا مدخل «آبدال») منتشر شده است - نیز می‌شود. این نام، در ویرایش دوم نسخه عربی، به موسوعة معارف الکتاب و السنة تغییر یافت.

خداوند، در پایان دانش‌نامه، تدوین و منتشر می‌کنیم؛ ولی تدوین شناس‌نامه احادیث، کار بزرگی است که دار الحدیث، امیدوار است در آینده‌ای نه چندان دور، آن را آغاز کند.

گفتنی است که مدخل‌هایی از دانش‌نامه قرآن و حدیث، به فراخور نیاز و زمانه (و البته پس از تکمیل و نهایی شدن)، پیش از این، به صورت مستقل، منتشر شده‌اند، مانند: فرهنگ‌نامه آرزو (الأمل)، فرهنگ‌نامه ادب (الأدب)، حکمت‌نامه کودک (الطفل)، حکمت‌نامه جوان (الشباب)، انسان‌شناسی (الإنسان) و...، که این روند، به یاری خدا، پس از این نیز ادامه خواهد یافت. همچنین گفتنی است که از آغاز تأسیس «دار الحدیث» تا کنون، در کنار دانش‌نامه قرآن و حدیث، دانش‌نامه‌های دیگری نیز - که آنها هم از قرآن و حدیث، بن‌مایه گرفته‌اند -، در این مؤسسه نگارش یافته‌اند که به دلیل ویژه بودن هویتشان، به صورت مستقل (و البته به همراه «نمایه»)، منتشر شده‌اند، مانند: دانش‌نامه عقاید اسلامی، حکمت‌نامه پیامبر اعظم ﷺ، دانش‌نامه امیر المؤمنین ﷺ، دانش‌نامه امام حسین ﷺ و دانش‌نامه احادیث پزشکی. شماری از آنها نیز در دست تدوین‌اند که در آینده در اختیار پژوهشگران قرار خواهند گرفت، از جمله: دانش‌نامه امام مهدی ﷺ.

لازم می‌دانم از همه فضلای پژوهشگران و دیگر برادران عزیزی که مرا در تحقیق، تدوین، ویرایش، آماده‌سازی و نشر این دانش‌نامه یا رفع اشکالات و نقایص آن، یاری داده‌اند و می‌دهند و نیز همه کسانی که در آینده در تکمیل آن، سهم خواهند شد، صمیمانه سپاس‌گزاری نمایم. همچنین از مترجم توانمند، جناب آقای حمیدرضا شیخی - که ترجمه بسیاری از آثار «دار الحدیث» به قلم شیوای ایشان است -، تقدیر و تشکر دارم و از خداوند متان، در این شب پر برکت - که شب نزول قرآن بر قلب منور خاتم پیامبران است -، برای همه آنان پاداشی در خور فضل

و بزرگواری حضرتش مسئلت می‌نمایم و از او عاجزانه می‌خواهم که توفیق تکمیل این اثر را به ما عنایت فرماید، که او بر هر کاری تواناست، و اجابت این دعا، در این شب بزرگ، از فضل و بزرگواری‌اش دور نیست!

رَبَّنَا! تَقَبَّلْ مِنَّا، إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ، بِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّاهِرِينَ! آمِينَ رَبَّ الْعَالَمِينَ!

محمد محمدی ری‌شهری

شب ۲۳ ماه مبارک رمضان ۱۴۳۱

۱۱ شهریور ۱۳۸۹